

MODERNIZACIJA I IDENTITET

Ana Pažanin

*Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu*

Recenzija

Razlozi istraživanja identiteta mogu biti različiti, od osobnih preko općih do znanstveno-teorijskih.* Kao što u predgovoru ističe i sam autor, razlozi su njegova zanimanja za proučavanje identiteta znanstveno-teorijske prirode. Kalanj jasno kaže da je “identitet postao predmetom znanstveno-teorijskog diskursa ili nekom vrstom diskurzivne formacije”, te da u tom smislu njegova “knjiga pokušava dati koliko-toliko sustavan, pregrštom citata potkrijepljen, ali, zacijelo, i ograničen pregled recentnih teorijskih problematizacija identiteta” (8). Pregled teorijskih promišljanja o identitetu moguće je vidjeti već pri samom pogledu na sadržaj knjige i naslove pojedinih cjelina i potpoglavlja, primjerice, identitet kao prijeporno znanstveno pitanje, odnos modernizacije i identiteta, simboličke dimenzije identiteta, liberalno i komunitarističko poimanje identiteta. U prvom dijelu knjige Kalanj u nekoliko potpoglavlja tematizira pojam identiteta. Polazi od činjenice da je pojam identiteta dobio “podjednak diskurzivnu učestalost” kao i pojmovi globalizacija, integracija, demokracija, tranzicija, ljudska prava i drugi (12). Kalanj obrazlaže različita shvaćanja poj-

ma identiteta – zdravorazumsko, filozofsko, antropološko i političko, u koja ovdje nećemo ulaziti – ali naglašava “da se velika preispitivanja identiteta danas najčešće svode na pitanje *kulture*” (32). Povezanost kulture i identiteta potkrepljuje činjenicom da u udžbenicima sociologije postoje tako nazvana poglavlja, ali i stvarnošću u kojoj se “kulturne krize identificiraju kao *krize identiteta*” (33). To je potaknuto slabljenjem državno-nacionalnog modela, a jačanjem nadnacionalnog i širenjem ekonomske globalizacije. U suvremenoj sociološkoj literaturi Kalanj pronalazi dvije koncepcije identiteta: jedna identitet shvaća “kao postojanu *strukturu* ukorijenjenu u osobnosti pojedinca ili u kolektivnom pamćenju grupe” (37) i može se zateći u Parsonsovoj strukturalno-funkcionalnoj perspektivi te u neofreudovskom psihoanalitičkom pristupu Erika Eriksona, dok “druga koncepcija stavlja naglasak na identitet kao *proces* koji se ozbiljuje u mnoštvenosti posebnih interakcija u koje je pojedinac uključen” (38). Potonju koncepciju zagovaraju simbolički interakcionisti. Kako kaže autor, sredinom dvadesetog stoljeća, prvenstveno u SAD-u, te su se dvije kon-

* Kalanj, Rade, *Modernizacija i identitet*. Zagreb: Politička kultura, 2008, 448 str.

cepcije sučelile, što je dovelo do konceptualizacije ideje kulturnog identiteta koji je ponajprije bio shvaćen kao “više-manje postojana determinanta individualnog ponašanja”, da bi se kasnije povezo s pojmom društvenog identiteta (39). Društveni se identitet ne odnosi samo, ističe Kalanj, na pojedince, već i na grupe, on je i “uključenost i isključenost”, što će reći da “identificira grupu” i “razlikuje je od drugih grupa” (39). Za tipologiju identiteta važan je kontekst “u kojem se odigravaju identitetske strategije”, stoga Kalanj i navodi Castellsovu podjelu identiteta na legitimirajući identitet, identitet otpora i projektni identitet, ističući pritom da se Castellsova tipologizacija i “danas rabi kao neka vrsta nove paradigme”, a “ima ... prednost što je teorijski konstruirana iz temeljitog reflektivno-istraživačkog suočavanja s globalizacijskim planom društveno-kulturnih procesa i što u tom okviru rasuđuje o ‘povijesnom smještaju’ identitetskih strategija” (62-63). “Povijesno smještanje” Kalanj objašnjava na primjeru populizma.

Druga veća cjelina knjige nosi naslov kao i sama knjiga, Modernizacija i identitet. Prvi radovi o toj temi objavljeni su 1988. u *Revue internationale des sciences sociales*, u tematskom broju *Modernost i identitet*. Radilo se o referatima održanima 1987. godine na međunarodnom skupu u organizaciji UNESCO-a. Kalanj se poziva na taj skup jer je upravo na njemu “došla do izražaja zaokupljenost pitanjem identiteta” (74-75). U tematskom broju iz 1988. objavljeni su radovi Tourainea, Morishime, Fajnzylbera, Kleina, Akea, Warmana, Dubea, Nieuwenhijze i Wallersteina. Pod utjecajem njihovih razmišljanja “moralo je”, smatra Kalanj, “doći do kritičke revalorizacije i svojevrsnog *aggiornamenta* moderni-

zacijskih teorija koje su oblikovane pedesetih i šezdesetih godina dvadesetog stoljeća” (97). Slijedeći Alexandera, Kalanj smatra da se u tim teorijama koncept modernizacije “definira na tri načina: *historijski, relativistički i analitički*” (97). Historijski shvaćena modernizacija je “sinonim vesternizacije”, relativističko shvaćanje određuje je kao “promicanje standarda koje prosvijećeni segmenti vladajućih elita kao i široki krugovi ljudi smatraju modernima”, a analitička shvaćanja “pokušavaju utvrditi dimenzije modernih društava koje se uspostavljaju u predmodernom, tradicionalnom ambijentu” (97-98). U tom smislu Kalanj ističe Smelserovo shvaćanje modernizacije kao “složenog multidimenzionalnog prijelaza koji obuhvaća šest područja”: ekonomsko, političko, obrazovno, religijsko, područje obiteljskog života i područje stratifikacije. Od šezdesetih godina dvadesetog stoljeća počinje “žestoka” teorijska i empirijska kritika “ideje modernizacije” (101). Kalanj ističe da je ideja modernizacije “empirijski oprečna povijesnoj očitosti”, jer njezina nastojanja ne polučuju obećane rezultate. S teorijske razine prigovori se odnose na “neprihvatljivost evolucionističkih postavki”, jer se radi o “višesmjernom razvoju” koji ne slijedi “samo jedan postulirani pravac”, već “različite putove modernizacije” (101). U tom kontekstu Kalanj se slaže s jednim od najznačajnijih teoretičara Ronaldom Inglehartom, čije su analize pridonijele “razumijevanju modernizacijske tematike i pitanja vrijednosti” (101).

Prema Kalanju, početkom 1980-ih godina dolazi do “obnove modernizacijske teorije”, da bi od 1989. ona pronašla “uporište” da postkomunistička društva postanu dio Europe. To je doba revolucija u Europi. Jedan od autora o kojima

Kalanj piše postavljajući pitanje zašto se revolucija dogodila upravo 1989. godine. Starija generacija, kako tumači Dahrendorf, bila je "obeshrabrena iskustvima" ranijih pokušaja revolucija "iz 1956. i 1968.", pa je bilo potrebno da stasa mlađa generacija koja bi pokušala "ukloniti monopolističke režime", jer nisu znali da je to ustvari nemoguće. "Svaka zemlja u istočnoj Srednjoj Europi ima vlastitu povijest i političku kulturu", pa je "jedna od radosti 1989. godine i ponovno otkrivanje tih razlika" (Dahrendorf, 1996: 19). "Otkud dolazi jaki pritisak da se odstrani monopolistička pozicija državne partije?", još je jedno pitanje na koje Dahrendorf odgovara riječima da "komunizam nikada nije funkcionirao", a da je "u istočnoj srednjoj Europi bio nametnuti režim potlačivanja koji je od početka zvao na otpor i nasilna sučeljavanja", pa su stoga revolucije 1953. u Istočnoj Njemačkoj, 1956. u Mađarskoj, 1968. u Čehoslovačkoj i 1980. u Poljskoj bile "protesti imanentnim vladavinskim strukturama" koje su 1989. postale stari režim (*ibid.*: 21). Nazivajući godinu 1989. "čudovišnom" godinom, Dahrendorf se prisjeća da je "povijest našla svog kroničara" u T. G. Ashu i njegovoj knjizi *We the People* (*ibid.*: 12-13). Naime Timothy Garton Ash je za ono što se tada događalo u Varšavi i Budimpešti skovao izraz *refolucija* (reforma + revolucija), koji je označavao promjene koje su "bile u biti *reforme* odozgo, kao odgovor na pritisak *revolucije* odozdo" (*ibid.*: 13). I Edgar Grande postavlja pitanje "kako doći do ... kozmopolitske Europe? Tko će sve to postići?" (Grande, 2007: 115). Odgovor pronalazi u građanima Europe, jer "Europa se mora iznova utemeljiti odozdo, građanima, pokretima civilnoga društva, a ne odozgo, državama i njihovim vladama! Europa se mora odozdo

iznova osnovati" (*ibid.*). Na tom je tragu i Kalanj kada analizirajući Alexanderovo i Sztompkino shvaćanje modernizacije spominje "modernizaciju odozgo". Kalanj se dotiče Dahrendorfova upozorenja s početka devedesetih "da će za zakonodavno-ustavnu reformu biti dovoljno šest mjeseci, da bi u području ekonomskog života šest godina moglo biti premalo, a da bi uspostava modernog civilnog društva na dubinskoj razini načina života, stavova i vrijednosti mogla trajati generacijama" (108). Slijedeći definiciju *Rječnika sociologije* (Abercrombie/Hill/Turner), definira modernizaciju kao "opći proces prijelaza iz *tradicionalnog* u *moderno* društvo", pri čemu taj "opći proces" ima nekoliko povezanih dimenzija: "političku", "ekonomsku", "društvenu" i "kulturnu". Politička je modernizacija, smatra Kalanj, povezana "s uspostavom i usponom političkih i građanskih prava koja definiraju samopoimanje pojedinca i njegovu, iz toga izvedenu legitimnu mogućnost sudjelovanja u organizaciji životnog poretka" (121). Šanse za realiziranje potpunijeg samopoimanja političkog identiteta nalaze se u sferi civilnog društva. Kalanj se dijelom slaže s Beckom, koji kritički ocjenjuje civilno društvo kao najslabijeg aktera (122), ali je istovremeno važan konstituirajući element političke modernizacije. Oblikovanje postsocijalističkih država obilježeno je, smatra Kalanj, "retorikom tradicije i retorikom modernosti", što se ponajbolje vidi "u jednom od ključnih elemenata političke modernizacije", u političkim strankama koje su "izraz pluralističko-demokratskog oblikovanja 'državnog razloga'" (127). U postsocijalističkim zemljama one su "obilježene ili nacionalno-tradicijskim ili građansko-demokratskim nominalno-simboličkim stilizacijama". Ubrzo "državni

razlog” postaje “pluralni stranački razlog”, jer “stranački identiteti” donekle “nadkriljuju opći i transcendentni državni identitet” (128). Kalanj zaključuje da su “stranke, kao neophodan element političke modernizacije, istodobno i instrument fragmentacije društvenog identiteta” (129). Stoga je jasno da u društvima koja su “zaokupljena uspostavom moderno-funkcionalnih oblika društvene povezanosti, solidarnosti, kohezije i integracije ... do najjasnijeg izražaja dolaze tendencije dezintegracije”, pa je onda razumljiva i “zaokupljenost idejama i potencijalima civilnoga društva” (129). Ekonomska modernizacija odnosi se primjerice na rastuću podjelu rada i usavršavanje tehnologije, društvena dovodi do sve veće pismenosti, urbanizacije i rastuće socijalne i strukturalne diferencijacije, a kulturna je obilježena procesom sekularizacije.

U trećem poglavlju knjige Kalanj razmatra simboličku dimenziju identiteta, polazeći od statusa simboličkog u znanstvenom mišljenju. Neki autori smatraju da je pristup društvenih znanosti problemu identiteta neprimjeren. Kalanj to objašnjava ovako: “Olako zapadaju u normativizam, kritiziraju zahtjeve za identitetom (etničkim, religijskim, nacionalnim), smatrajući ga arhaičnim, precijenjenim i posve konstruiranim ili se pak bez pravog objašnjenja, zadovoljavaju naglašavanjem snažne privrženosti pojedinaca nečemu što ih nadilazi”. Citirajući Beckouchea, Kalanj kaže da “simbolička domena ‘plovi’ između ‘transcendencija’ i ‘trivijalne oznake etikete’ (190). Raspravu o simboličkoj dimenziji identiteta nastavlja uvidima Jacquesa Lacana, psihoanalitičara i mislitelja “strukturalističke galaksije”, čije ideje vuku porijeklo iz “Freudove psihoanalize” i “baštine Saussureove struk-

turalne lingvistike” (218). Kalanj, dakako, naglašava razlike između Lacanovih shvaćanja simboličkoga i shvaćanja prije spomenutih autora, koji su na neki način dali temelj samim Lacanovim idejama. Naime Lacan je prihvatio Lévi-Strausovu interpretaciju Saussureovih stajališta, u “freudovskoj teoriji” otkrio “lingvističku pozadinu” i odbacio “psihologiju jastva u suvremenoj psihoanalizi” (220-221). Lacan je zanimljiv Kalanju jer se u središtu njegova pristupa nalazi aspekt “koji je određujući za poimanje simboličke dimenzije identiteta” i koji se “sastoji u tezi da se razumijevanje označitelja odvija prema ‘tri registra: *imaginarnom, simboličkom i realnom*” (223). Društveni znanstvenici obično se opredjeljuju, smatra Kalanj, ili za imaginarnu ili za simboličku komponentu identiteta, što onda u političkoj i akademskoj raspravi predstavlja dva tabora (228). Govoreći o trajnosti i djelotvornosti simbolizma, Kalanj polazi od *Rječnika simbola* J. Chevaliera i A. Gheerbranta, koji za njega nisu samo puki tumači pojedinih simbola, već i “tumači izvorišta i smisla simboličkog stvaralaštva općenito” (232). Oni “ustanovljuju devet glavnih funkcija simboličkog dinamizma: *istraživačku, zamjensku, posredničku, ujedinjujuću, pedagošku* (terapeutsku), *socijalizirajuću, rezonancijsku* (funkciju odjeka), *transcendentnu i psihičko-transformatorsku*” (232). Te funkcije simboličkog dolaze do izražaja u tvorbi identiteta.

U posljednjem poglavlju knjige Kalanj iznosi pogled na liberalno i komunitarističko poimanje identiteta, s prilogom analizi identiteta hrvatskog društva. Polazi od stava da teorijske rasprave o identitetu danas kreću s dva pola: s jedne je strane liberalizam, a s druge komunitarizam. Na metodološkoj razini taj je

spor vidljiv kao spor između individualizma i holizma, zato što "svjetonazorska stajališta liberalizma i komunitarizma imaju svoju podlogu ili svoj korelat u spoznajnim načelima individualizma i holizma" (334). Pritom je liberalizam vezan za individualizam, a holizam za komunitarizam. Ta se "supripadnost", smatra Kalanj, "ne propituje" jer se "epistemološki podrazumijeva" (334). Značajke liberalizma i komunitarizma poznate su i predstavljaju, kako kaže autor, "skup općih mjesta političke i socijalne filozofije, političke teorije i sociologije", no kako je liberalizam važan za modernu društvenu povijest, "ta se 'opća mjesta' stalno propituju, reinterpreteraju i nadopunjuju sa stajališta njihove principijelne i socijalno-empirijske održivosti" (336). Liberalno stajalište, smatra Kalanj, tvore 4 načela: predstavnička demokracija, vrednovanje pojedinca i njegovih sloboda, ograničenje države i neutralnost države prema mišljenjima i uvjerenjima u pogledu izbora vrijednosti (336-337). Komunitarističko shvaćanje identiteta "počiva na uvažavanju i afirmaciji *zajednice* kao realnoga životnog sklopa koji determinira ili ... prožima oblikovanje ljudske individualnosti" (341). Stoga su "tumači komunitarizma" zaokupljeni tipologizacijom zajednica. Najsustavnija je tipologizacija, prema Kalanju, ona koju je načinio Daniel Bell. Bell razlikuje "tri vrste konstitutivnih zajednica ... *zajednice mjesta*, *zajednice sjećanja* i *psihološke zajednice*" (358). U kakvom je odnosu liberalizam i komunitarizam s identitetom? Kalanj tumači da su se "društva, nakon desetljeća 'odozgo' definiranog i sistemski zadanog identiteta, našla pred izazovom ... da se definiraju 'odozdo' i da stoga reaktiviraju, ožive ili iznova konstruiraju izvorne pretpostavke svoje zasebnosti"

(367-368). Pred tim se izazovom, ističe Kalanj, našlo i hrvatsko društvo. Nakon raspada SFRJ "pitanje identiteta" u hrvatskom društvu pojavilo se "kao jedan od glavnih indikatora oblikovanja i dokazivanja zasebnosti" (369). Kada se raspravlja o hrvatskom identitetu, dolazi se do zaključka o "šest bitnih identitetskih elemenata: hrvatski jezik...; latinično pismo...; pripadnost zapadnom civilizacijskom krugu; pripadnost kršćanstvu...; tisućljetna kultura...; nepostojeća, ali željena država" (370). Primjenjujući Castellsovu shemu na analizu hrvatskoga društva, Kalanj će zaključiti kako "nakon što je odigrao svoju *legitimacijsku* i *rezistencijsku* ulogu, identitet hrvatskog društva sada se promišlja u *projektivnoj*, pretežno *komunitarističkoj* perspektivi, uz istodobno nastojanje da se ta perspektiva unaprijedi inovativnim elementima liberalne modernosti i slikovnim imaginarijem postmoderne tržišne kulture" (420). S druge strane, Kalanj u analizi hrvatskoga društva i identiteta koristi strategiju Stuarta Halla, koji, doduše, dolazi iz drugačije "društveno-kulturne sredine", ali sugerira neke smjernice: "nema identiteta bez prizivanja historijske prošlosti ..., za tvorbu i razumijevanje identiteta presudnije je postojanje nego bivanje ..., tradicija je za tvorbu identiteta nezaobilazna" i "identiteti nisu prirodno konstituirane jedinstvene datosti već tvorbe, proizvodi specifičnih diskurzivnih situacija i nastojanja ... pomoću kojih ljudi, grupe i društva označavaju sebe i svoju moć razlikovanja i isključivanja" (422). Stoga Kalanj na tragu Hallova pristupa postavlja tezu da "su kulturni esencijalizam, politički diferencijalizam i dizajnerski konstrukcionizam određene diskurzivne formacije i prakse identitetske reprezentacije hrvatskoga društva" (422).

Knjiga *Modernizacija i identitet* rezultat je rada na znanstveno-istraživačkom projektu "Modernizacija i identitet hrvatskog društva. Sociokulturne integracije i razvoj", realiziranom na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Neki dijelovi knjige već su prije objavljeni, u skraćenom obliku u časopisu "Socijalna ekologija". Može se reći da se o identitetu kao o nečem što je zaokupljalo pažnju mnogih teoretičara više ne može reći ništa novo. Doprinos ove knjige vidim u jasnoći Kalanjeve in-

terpretacije onoga što je do sada napisano o temi identiteta, pri čemu je obuhvaćeno upravo ono što je bitno za socijalnu filozofiju, političku teoriju i sociologiju. Osim toga ova nam knjiga na primjeru identiteta pokazuje da je "empirijsko-istraživačka praksa" neodvojiva od "uvažavanja teorije". Upravo zbog toga knjiga *Modernizacija i identitet*, iako se mjestimice doima kao udžbenik, ima znanstvenu težinu, a zbog širine teme namijenjena je studentima, znanstvenicima i naposljetku široj javnosti.

LITERATURA

Dahrendorf, Ralf (1996) *Razmatranja o revoluciji u Evropi*. Zagreb: Antibarbarus.

Grande, Edgar (2007) Iznova pronaći Europu: kozmopolitska vizija. *Analiza Hrvatskog politološkog društva* 3: 105-116.